

Informatie over STOLPERSTEINE in het dorp Epe

Stichting BROKEN WINGS '40-'45

Stolpersteine

Het leven in de jaren dertig in Epe

Aan het begin van 1940 telde het dorp Epe ongeveer 6500 inwoners. Nu in 2020 zijn er dat 15.000. In Nederland woonden er aan het begin van WOII 9 miljoen inwoners tegen nu 17 miljoen. Het waren dus veel minder mensen dan nu. In die tijd leefden de meeste inwoners van de landbouw en industrie. De recreatie was toen al in opkomst gezien het aantal vakantiehuisjes en pensions. Mensen met 'geld' lieten in deze mooie omgeving veelal hun tweede huis bouwen, dit is nog steeds zichtbaar in bepaalde wijken van het dorp.

Door het geringe aantal Joodse inwoners van Epe was er geen plaatselijke synagoge, daardoor ontbrak een centrale plek voor het sociaal, cultureel en religieus leven. Epe hoorde in die tijd bij de synagoge van Hattem.

Synagoge in Hattem

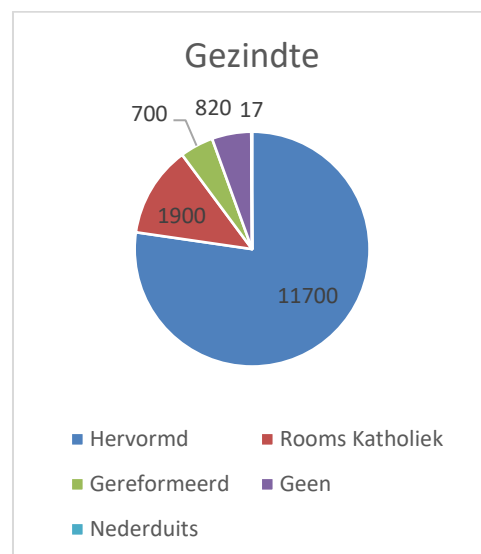
Burgermeester was in die tijd was de heer I.N. Theodoor Diepenhorst. In mei 1943 werd deze burgermeester uit zijn functie ontheven door de Duitsers. Hij werd opgevolgd door de NSB-er J.J. Cassa. De algemene indruk is dat Epe met deze burgermeester het slechter had kunnen treffen. Hij heeft zelfs enkele keren Epenaren gewaarschuwd voor op handen zijnde arrestaties.

Geloof

De overgrote meerderheid van de Epenaren was hervormd en van hen ging het merendeel naar de Grote Kerk. Opvallend was dat de geloofsgemeenschap een overwegend vrijzinnig karakter had t.o.v. de rest van de Veluwe.

Deze was namelijk nogal streng.

De verschillende geloven gingen op een vredelievende wijze met elkaar om.

2 WERELDOORLOGEN IN DE 20ste EEUW

De Tweede Wereldoorlog werd al voor een deel veroorzaakt door de Eerste Wereldoorlog (1914-1918). Toen vielen de Duitsers landen in Europa, zoals Frankrijk, België en Rusland binnen. Eén van de Duitse soldaten was Adolf Hitler.

Adolf Hitler

Duitsland verloor de oorlog. Daarom werd afgesproken dat de Duitsers grote delen van hun land moesten afstaan. Daarnaast moesten ze veel geld betalen aan de overwinnaars. Dat bracht het land in grote problemen. De wereldwijde economische crisis trof ook Duitsland. Veel mensen werden werkloos. Adolf Hitler greep zijn kans.

In 1932 deed hij met zijn partij, de NSDAP (de "Nazi's"), mee aan de verkiezingen.

Vlag van NSDAP

Hij beloofde Duitsland weer machtig zou worden en dat er weer welvaart zou

komen. Hij won de verkiezingen. Toen de president een jaar later overleed, nam hij die functie over. Hij noemde zich "Führer", dat is Duits voor leider.

Swastika

De Swastika is een symbool dat ook wel hakenkruis wordt genoemd en dat symbool stond voor het nationaalsocialisme en zijn racistische ideologie. Het symbool stamt uit de Indusbeschaving en stond voor levenskracht, geluk of heiligheid. Zo is het één van de heiligste tekens in het Hindoeïsme en het Boeddhisme.

Hitler versterkte het Duitse leger. De Duitse soldaten bezetten enkele buurlanden. Toen in 1939 Polen werd binnengevallen, verklaarden Frankrijk en Engeland aan Duitsland de oorlog. In de volgende maanden vielen Duitse troepen steeds meer Europese landen binnen.

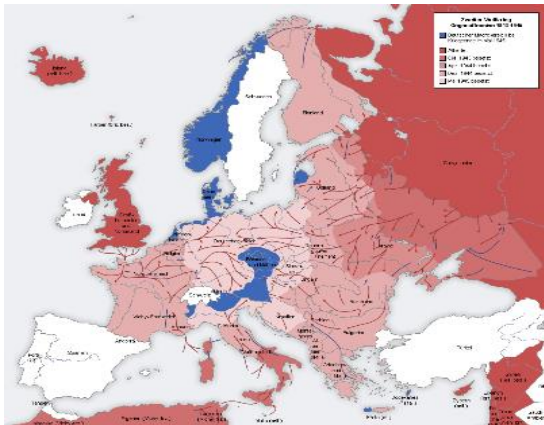
Duitse parachutisten boven Vliegveld Ypenburg, 10 mei 1940

Op 10 mei 1940 trokken Duitse legers Nederland binnen. Het Nederlandse leger kon niet tegen het Duitse leger op. Hitler zette vliegtuigen in. Na het bombardement van Rotterdam gaf Nederland zich over.

Bombardement op Rotterdam

Meer landen raakten betrokken bij deze oorlog, waaronder Amerika en Rusland. Ook in Afrika en Azië woedde de oorlog. Deze oorlog zou vijf jaar gaan duren en kostte wereldwijd tussen de 50 en 70 miljoen mensenlevens.

Europese kaart 1943

HET JODENDOM

De Joden zijn een volk dat meer dan vijfduizend (5000) jaar geleden is ontstaan in het Midden-Oosten. Veel Joodse mensen belijden de Joodse religie, maar lang niet allemaal.

Je kunt dus Joods zijn en tegelijk niet-gelovig. Voor de Duitsers maakte dat geen verschil: in de oorlog werd op den duur iedereen met drie of vier Joodse grootouders opgepakt en naar een

vernietigingskamp gestuurd.

Net als Christenen en Moslims geloven religieuze Joden in één god. De Joodse religie is al veel ouder dan het christendom en de islam

De heilige boeken.

Tenach

Koran

Bijbel, Oude testament

De Tenach, de Bijbel (het oude testament) en de Koran lijken veel op elkaar, sommige delen zijn zelfs letterlijk hetzelfde. Jezus was een Jood. Moslims beschouwen hem als een belangrijke profeet (Isa), alleen geloven zij niet dat hij ook een zoon van God was. Ook de Joden geloven dat niet. De Christenen geloven wel dat Jezus de zoon van God was.

:

DUITSE JODEN VERVOLGING IN JAREN 30

Voor tegenslag worden maar al te vaak zondebokken gezocht. Vaak kregen de Joden de schuld van dingen die niet goed gingen. Dat gebeurde door de eeuwen heen, maar dit bereikte een dieptepunt toen in Duitsland de nazi's onder leiding van Hitler aan de macht kwamen. Hitler gaf de Joden de schuld van de crises die voor zoveel ellende had gezorgd. De Jodenhaat (antisemitisme) werd zo groot dat het kwam tot gewelddadige uitbarstingen, bijvoorbeeld in de "Kristallnacht", de nacht van 9 op 10 november 1938.

Joodse winkel het slachtoffer van plunders

Die nacht werden in Duitsland synagogen in brand gestoken, huizen en winkels van Joden vernield. 91 Joden werden vermoord. Na deze nacht ontvluchten veel Joden Duitsland, onder andere naar Nederland.

In de daaropvolgende jaren vervolgden de nazi's systematisch de Joden. Eerst moest iedereen die Joodse ouders of grootouders had of aangesloten was bij een Joodse gemeente zich melden. Joden mochten sommige beroepen niet meer uitoefenen, hun bedrijven werden door de nazi's overgenomen. Het dragen van een gele davidsster werd voor alle Joden verplicht.

Ze moesten hun huizen uit en in afgezonderde stadsdelen (getto's) bij elkaar wonen.

Alles was uiteindelijk gericht op de vernietiging van de Joden. Daarvoor werden

Davidster

speciale kampen gebouwd. In sommige kampen moesten de Joden voor de Duitsers werken, maar de meeste kampen waren gericht op het doden van de Joden. Treinen vervoerden hen in veewagons naar de vernietigingskampen in Oost-Europa.

Binnenkant gaskamer

In gaskamers werden ze gedood. Hun lichamen werden in massagraven gegooit of in speciaal gebouwde ovens verbrand (crematoria).

Zes miljoen Joden vonden door de vervolging van de nazi's de dood. Al voordat de Duitsers Nederland binnen vielen, waren veel Joden ongerust om de dingen die ze hoorden over de nazi's. Sommigen dachten dat het allemaal wel zou meevallen. Anderen probeerden, zoals zoveel Duitse Joden al hadden gedaan, te ontvluchten naar een plaats waar het veiliger zou zijn. De anti-Joodse maatregelen van de nazi's waren voor de meeste Eper Joden de reden om hun rugzak en/of koffers in te pakken, stilletjes te vertrekken uit hun woning en onder te duiken. Zo verdwenen ze uit het openbare leven en werden afhankelijk van anderen die zich over hun lot bekommerden. Degenen die onderduikers hielp liep zelf een groot risico om bij

ontdekking ook opgepakt te worden en zwaar gestraft te worden.

'alle' eigendommen ingepakt

Onderduiken betekende dat er niet alleen voor onderdak gezorgd moest worden, maar ook voor vervoer, drinken, kleding, geld en medische zorg. Een onbekend netwerk regelde dit. Hoe minder mensen ervan wisten hoe beter.

JODENVERVOLGING IN NEDERLAND '40-'45

Nadat de Duitsers in mei 1940 Nederland hadden bezet, veranderde de omstandigheden voor de Joden al snel. Wie bij een gemeente of het rijk werkte, moest verklaren dat hij of zij geen Jood was en geen Joodse ouders of grootouders had.

In 1941 verschenen de eerste bordjes in de openbare ruimten: **"VOOR JODEN VERBODEN"** bij parken, schouwburgen, bibliotheken en zwembaden. Ook in Epe werden deze borden geplaatst.

RADIO'S IN WO II

De radio speelde in de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol. Vooral Radio Oranje was met de uitzendingen vanuit Engeland populair. Dit kwam met name doordat veel Nederlanders schoon genoeg hadden van de Duitse propaganda-uitzendingen op zenders die gecontroleerd werden de Nazi's. Veel Nederlanders leverden hun radio dan ook niet in toen dat van de Duitsers moest.

Joden moesten hun radio's inleveren. Joodse ambtenaren werden ontslagen. Joodse artsen en apothekers mochten niet langer voor niet-Joden werken. Joden werden uit hun huizen gezet, ze mochten zonder vergunning niet reizen. Joodse kinderen mochten niet meer naar gewone scholen maar werden samengebracht in speciale Joodse scholen, vaak ver weg van huis.

In 1942 kregen Joden een **J** op hun persoonsbewijs en ook in Nederland werd het dragen van de gele davidster voor Joden verplicht.

Rechtsboven staat duidelijk de J

In de zomer van 1942 moesten Joodse mannen zich melden, zogenaamd voor "tewerkstelling in Duitsland". Ze kregen een lijstje mee met wat ze moesten meenemen. Maar veel mensen vertrouwden dit niet en melden zich niet. Daarop sloten Duitse militairen hele straten af, ze gingen de huizen binnen om de Joden op te pakken (razzia's). De Joodse mensen werden meestal vervoerd naar Kamp Westerbork in Drenthe. Van daaruit reden treinen vol Joden naar de concentratiekampen in

Duitsland en Polen en daar werden ze vermoord.

Deze treinwagon werd gebruikt

ONDERDUIK

Veel Joden doken onder. Dat betekende dat zij een schuilplaats zochten, in de hoop dat ze niet door de Duitsers zouden worden ontdekt. Door de onderduik overleefde een deel van de Joden de oorlog. Maar na de bevrijding bleek dat driekwart van de Nederlandse Joden de oorlog niet hadden overleefd.

In Epe bood de familie Van Essen aan de Wachtelenbergweg in verschillende ondergrondse ruimten Joden, verzetsmensen en vliegeniers. In totaal boden zij voor ongeveer 54 een veilig onderdak.

Anne Frank is de bekendste Joodse

onderduikster van Nederland geworden, omdat zij een dagboek schreef toen zij met haar ouders en zus Margot in Amsterdam was ondergedoken. De familie werd verraden en Anne en haar zusje stierven enkele weken voor de bevrijding in een Duits concentratiekamp

Anne Frank

Klasgenoten van Anne in de buurt van Epe

Lenie Duyzend

Maurice Coster

Maurice Coster was een klasgenoot van Anne Frank op het Joods Lyceum (1L2) in Amsterdam. De ouders van Maurice stuurden in het voorjaar van 1942 zijn 3 jaar oudere zus Freddy (17) naar een Katholiek meisjes internaat in België en Maurice (14) naar Vaassen. Hij werd hier liefdevol opgenomen door het ouderloze echtpaar Van Beek, de hoofdonderwijzer van de Christelijke lagere school. Vanaf dat moment was zijn naam Theo, het neefje uit Amsterdam. Anne haar echte naam in de klas was Annelies.

Lenie Duyzend heeft als meisje ondergedoken gezeten in het Verscholen Dorp in de buurt van Vierhouten. Van eind mei 1943 tot eind oktober 1944.

JOODSE SLACHTOFFERS UIT EPE

Sander van Delft geboren 25.06.1883 te Veendam en overleden 14.05.1943 in Sobibor.
Hij werd 59 jaar oud.
Adres: Brinklaan 35

Schoontje Dina Kohen geboren 19.09.1883 te Heerde en overleden 14.05.1943 in Sobibor.
Zij werd 59 jaar oud.
Adres: Brinklaan 35

Sander en Schoontje waren een echtpaar.

André Meijers geboren te Semarang (Indonesië) 27.06.1891 en overleden 11.02.1944 in Auschwitz.
Hij werd 52 jaar oud.
Adres: Polweg 4

Rosette Meijers geboren 22.06.1891 te Baarn en overleden 11.02.1944 in Auschwitz.
Zij werd 52 jaar oud.
Adres: Polweg 4

André en Rosette Meijers waren neef en nicht en daarnaast ook gehuwd.

Simon Northeimer geboren 17.03.1894 te Herwen Aerdt (GLD) en overleden 28.01.1944 in Auschwitz.
Hij werd 49 jaar oud.
Adres: Brinklaan 4

Roosje Stern geboren 22.12.1892 te Epe en overleden 28.01.1944 in Auschwitz.
Zij werd 51 jaar oud.
Adres: Brinklaan 4
Simon en Roosje zijn getrouwd in 1932.

Otto Ehrlich geboren 11.10.1898 te Hanover (Duitsland) en overleden 31.07.1942 in Epe (zelfmoord)
Hij werd 42 jaar.
Adres: Beekstraat 1

Otto was een Duitser en had in 1929 de Haïtiaanse nationaliteit aangenomen om met zijn gezin Europa te kunnen ontvluchten. Via België waren zij in Nederland gekomen. Hij was getrouwd met Irmī Müller, zij was niet Joods en mede daardoor overleefde zij en hun dochter Anneliese de oorlog. Het was een zogenaamd gemengd huwelijk dat bood in Nederland veelal tegen deportatie. Desondanks zijn er gemengd gehuwden gedeporteerd. Op de dag dat Irmī en haar dochter in Amsterdam waren voor het laatste document, nam Otto een overdosis slaapmiddelen overleed hieraan.

Roosje was de dochter van de slager Stern, hun slagerij had de naam *'De oude Stern'*. Mau haar broer overleefde de oorlog en haar zus Esther werd in oktober 1942 met haar gezin in Auschwitz vermoord.

In augustus 1942 doken Simon en Roosje onder. Simon had een oproep gekregen om zich te melden voor een werkkamp. Op 25 november 1943 werden ze opgepakt

Magda (Frank) Zilverberg geboren 24.10.1885 te Enschede en overleden 09.04.1943 in Epe (zelfmoord)
Zij werd 57 jaar oud.
Adres: Brinklaan 30

In 1935 trouwde Magda met Salomon Frank. Het was zijn tweede huwelijk. Zijn eerste vrouw, Jeanette Henriëtte Kohen stierf in 1935.

Magda meldde zich niet voor Vught en nog voordat zij door de Duitsers opgehaald zou worden, nam ze vermoedelijk een grote hoeveelheid slaappillen in.

Otto Ehrlich

De Wannseeconferentie en de 'oplossing' van het 'Jodenvraagstuk'

Op 20 januari 1942 kwamen vijftien hoge nationalistische kopstukken bij elkaar in een villa aan de Wannsee. Het betrof hoge staatsvertegenwoordigers, NDSAP-bonzen, vier staatssecretarissen en meerdere hoge SS-ers. Van deze 15 personen hadden 10 een universitaire opleiding gehad en van die 10 waren er 8 gepromoveerd. Tijdens deze conferentie ontstond het Naziplan -die Endlösung-, die miljoenen Joden het leven kostte. Een moord met voorbedachten rade.....

Hieronder de lijst van de aantallen te vernietigen Joden in Europa.

Land	Zahl
A. Altreich	131.800
Ostmark	43.700
Ostgebiete	420.000
Generalgouvernement	2.284.000
Bialystok	400.000
Protektorat Böhmen und Mähren	74.200
Estland - judenfrei -	
Lettland	3.500
Litauen	34.000
Belgien	43.000
Dänemark	5.600
Frankreich / Besetztes Gebiet	165.000
Unbesetztes Gebiet	700.000
Griechenland	69.600
Niederlande	160.800
Norwegen	1.500
B. Bulgarien	48.000
England	330.000
Finnland	2.300
Irland	4.000
Italien einschl. Sardinien	58.000
Albanien	200
Kroatien	40.000
Portugal	3.000
Rumänien einschl. Bessarabien	342.000
Schweden	8.000
Schweiz	18.000
Serbien	10.000
Slowakei	88.000
Spanien	6.000
Türkei (europ. Teil)	55.500
Ungarn	742.800
UdSSR	5.000.000
Ukraine	2.994.684
Weißrußland aus- schl. Bialystok	446.484
Zusammen: über	11.000.000

kant staan maar bood hulp aan de naaste medemens.

Eén van de personen die verzetswerk verrichtte was Bets van Lohuizen – Van Wielink. Vanaf 1941 begon het en vanaf juli 1942 nam het in omvang toe

Bets van Lohuizen -Wielink

In augustus 1942 gingen de families van Lohuizen, Hendriks en Jonker samenwerken en ontstond de verzetsgroep, 'Het Driemanschap'.

waar vader Derk Hendriks het voortouw nam en de familie Van Essen, waar Herman van Essen en zijn vrouw Johanna in en om hun boerderij met hun drie zonen rond de 50 mensen uit handen van de Duitse bezetter hielden.

De familie Van Essen

Aalt van Vemde en zijn vrouw Jenni van Vemde-Mulder

VERZETSHELDEN IN EPE

Niet iedereen bleef afwachting aan de

Bas J. Van Pelt

De Haagse binnenhuisarchitect B.J. Van Pelt verbleef met zijn gezin in de oorlog veelal in hun buitenhuis 'De Pal' in Schaveren. In en rondom dit huis werden van 1943 Joden, tewerkgestelden en verzetsmensen verborgen gehouden.

Het verzetswerk van de familie Van Pelt en haar medewerkers werd tot tweemaal toe verraden.

Theehuis Schaveren

De eigenaar van Theehuis Schaveren, de heer J. Uelen en zijn medewerkster W. van Essen, stelde zijn theehuis en bijbehorende vakantiehuisjes open voor zeker 40 onderduikers.

Verzet van links

De kern van deze groep waren postbode A. Bruijnes, onderwijzer H. Van Delden en de bij de Coöperatie werkzame A. Van Vemde. Zij hielden zich voornamelijk bezig met hulp aan Joden, in totaal hebben zij tientallen kunnen helpen aan een schuilplaats.

STOLPERSTEINE

Stolpersteine is een project van de Duitse kunstenaar Gunter Demnig. Hij brengt koperen gedenkplaatsjes aan op het trottoir voor de huizen van mensen die door de nazi's zijn vermoord of tot zelfmoord zijn gedreven.

Gunter Demnig plaatst zelf alle stenen.

Stolpersteine betekent in het Nederlands struikelstenen. Je struikelt er niet echt over,

maar Gunter Demnig heeft ze zo genoemd, omdat je er met je hoofd en hart struikelt. Je moet buigen om de tekst te kunnen lezen.

De stenen zijn 10cm bij 10cm. Er is een messing plaatje op vastgemaakt met de naam, het geboortjaar en plaats en datum van overlijden.

Stolpersteine met inscriptie

De eerste steen legde Gunter Demnig in 1999 in Berlijn (Duitsland) Nu zijn er al zo'n 75.000 gedenksteentjes geplaatst in meer dan 600 steden in Europa.

Stichting Broken Wings zal blijvend aandacht vragen voor het onrecht en leed dat de 8 omgekomen Joodse inwoners van Epe is aangedaan. Het blijft noodzakelijk om het verhaal van de Vrede aan generatie op generatie door te vertellen omdat wat in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd nooit meer mag plaatsvinden.

18 april 1945 bevrijding

Op dinsdagmorgen heerste er bij de bevolking nog allerlei onzekerheid over de aanstaande bevrijding. 's Middags kwamen de Canadezen vanuit de richting Emst het dorp Epe binnengereeden, direct waren alle leden van de Binnenlandse Strijdkrachten op de been en arresteerden NSB'ers en anderen die hadden geheuld met de bezetter.

Eper bevolking komt samen bij raadhuis

Burgermeester Diepenhorst sprak deze onderstaande woorden uit op 19 april 1945 vanaf het balkon van het Raadhuis in Epe.

“Nu de tyrannie is verdreven, “die ons ons hert doorwont” om met ons prachtig en toepasselijk volkslied te spreken, beleven wij inderdaad die verlossende vreugde waar wij 5 jaren lang zoo hartstochtelijk naar hebben verlangd. Ieder huis en iedere boerderij steekt nu werkelijk, naar ik hoop, de vlag uit en overal wordt weer het Wilhelmus en het Oranje Boven uit volle borst gezongen. “Leve de Koningin” is nu ons aller leus, terwijl wij lachen en huilen van geluk.”

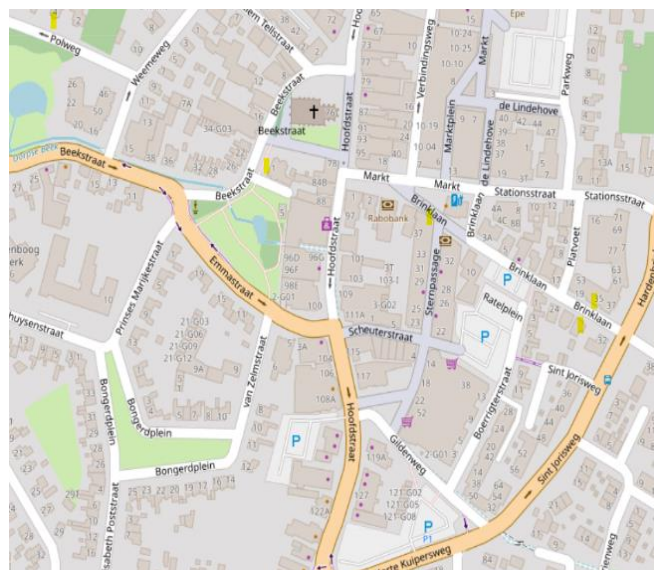
Herdenken

Op 4 mei, dus op de avond voor Bevrijdingsdag, worden ieder jaar opnieuw in Nederland alle mensen die omkwamen herdacht.

In Epe worden dan na een kerkdienst en een stille tocht bloemen gelegd bij het Bevrijdingsmonument in het Burgermeester Sweerts van Landaspark (1946)

De tekst op het monument luidt:
VAN ONS ALLEN AAN HEN DIE HUN LEVEN
GAVEN VOOR DE VRIJHEID

GEPLAATSTE STENEN IN EPE

Brinklaan 4

Simon Northeimer en Roosje Stern

Brinklaan 30

Magda Frank-Zilverberg

Brinklaan 35

Sander van Delft en Schoontje Dina Kohen

Beekstraat 1

Otto Paul Ehrlich

Polweg 4

André en Rosette Meijers

Beekstraat 1

Plaquette met uitleg van gebeurtenissen en aanduiding van de route met geplaatste stenen.